

vufila ilgili birçok risâlesi vardır. Hâce Muhammed Dihdâr-ı Şîrâzî'nin *Risâle-i İştîlâhât-ı Şûfiyân*'ını da burada zikretmek gerekir.

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Şerh-i Feth-i Bağ-dâd be Dest-i Hülâgû'su*, Atâ Melik el-Cüveynî'nin *Tesliyetü'l-ihvân*'ı, yazarı bilinmeyen, Feridun Nafiz Uzluk tarafından tıpkıbasımı yapılan (Ankara 1952) *Risâle-i Târîh-i Âl-i Selcûk*, Mecdülmülk Hâc Muhammed Hân-i Sinekî'nin Kaçar Hükûmdarı Nâsîrüddin Şah'ın saltanatından bahsettiği *Risâle-i Mecdîyye'si* (*Keşfü'l-garâ'ib*) tarih sahasında telif edilmiş risâlelerden bazılarıdır.

Şeyh Ali Hazin'in *Risâle-i Feresnâme'si*, Şeyh Muhammed b. Ebû Tâlib Zâhidî-i Gîlânî'nin *Risâle-i Havâssü'l-hayevân*'ı, İbn Sînâ'nın *Risâle-i Nabz*'ı, Şerefeddin Bâfkî'nin *Risâle der Hıfz-ı Şihha'sı*, Alâeddin Sebzevârî'nin *Risâle der Mu'âlecet-i Beden*'i, Mesîhüddin Gîlânî'nin *Risâle der Teşrîh-i Beden*'i veterinerlik ve tıp alanında yazılan çok sayıda risâle arasında yer alır. Ali Kuşçu'nun *Risâle fi'l-hey'e ve Risâle fi'l-hisâb*'ı, Mîrim Çelebi'nin *Risâle der Rub'î Müceyyeb*'i, Gıyâseddin Kâşî'nin *Risâle der Şerh-i Âlât-ı Raşad*'ı, Ebû Cafer Muhammed b. Eyyûb Taberî'nin *Risâle-i İstihrac ve Risâle-i Şeş Fasl*'ı, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Risâle der Hisâb*'ı ve *Risâle-i Bîst Bâb der Ma'rifet-i Usturlâb*'ı, Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin *İhtiyârât-ı Muzaferri'si*, Yûsuf b. Ömer es-Sââtî'nin Yavuz Sultan Selim adına kaleme aldığı *Risâle-i İhtilâcât*'ı astronomi ve matematik dalında yazılmış risâlelerden bazılarıdır.

Biyografik risâleler arasında Ferîdûn-i Sipehsâlâr'ın *Risâle der Ahvâl ü Zindegânî-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed-i Belhî'si*, edebî risâleler arasında Hâcû-yi Kirmânî'nin *Münâzara-i Şems ü Sehab*'ı, muamma konusunda Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Şağîr der Mu'ammâ'sı*, inşâ alanında Hasan b. Abdülmû'min-i Hû'nin *Qavâ'idü'r-resâ'il ve ferâ'idü'l-fezâ'il*'i, siyasette Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Naşihatü'l-mülûk*'ü, tefsirde Molla Sadrâ'nın *Mefâtihu'l-gayb* adı altında toplu olarak basılan risâleleri, sosyal konularda Ubeyd-i Zâkânî'nin *Ahlâku'l-eşrâf*, *Rişnâme*, *Şad Pend* ve *Risâle-i Dilgûşâ* gibi risâleleri örnek olarak gösterilebilir.

Gazneliler döneminde yazılan risâlelerde kısa ve sade cümleler kurulmasına önem verilmiş, ancak Selçuklular'dan itibaren Farsça'ya giren Arapça kelimelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Bunda İslâmî bilimler, felsefe, mantık, tarih ve edebiyatla ilgili terminolojinin büyük tesiri ol-

muştur. Secili ve sanatlı nesirle yazılan ve soyut kavramlarla doldurulan risâleler ancak eğitim derecesi yüksek sınıfa mensup insanlara hitap ediyordu.

Safevîler ve Kaçarlar devrinde Şîa âlimleri dinin esaslarına, fıkha ve hadise dair risâleleri Kur'an ve Sünnet'in dili olması sebebiyle Arapça kaleme alıyor ve dönemin modası kabul edilen tumturaklı, edebî sanatlarla dolu bir üslûp kullanıyorlardı. Nitekim Muhammed Bâkır el-Meclisî, Feyz-i Kâşânî, Ahsâî gibi âlimler risâlelerini Arapça kaleme almıştır. Ancak Şîi akidesinin halk arasında yaygınlaşıp kökleşmesi amaçlandığından Meclisî ve Hey'etî'den sonra Şîa akideleri, fıkıh ve hadis ile ilgili risâleler Farsça kaleme alınmaya başlanmış ve bunun olumlu sonuçları kendini göstermiştir. Öte yandan dinî içerikli risâleler Kaçarlar devrinde İran dışında, özellikle Necef ve Kerbelâ'da telif edilirken daha sonra İran'da yazılmıştır. Farsça kaleme alınan bu risâlelerde Arapça'nın etkisi bulunsu da eski inşâ ve edebî sanatlarla süslenmiş üslûp terk edilerek halkın kolay anlayabileceği metinlerin yazılması tercih edilmiştir. Feth Ali Şah döneminden itibaren risâlelerin dil ve üslûbundaki bu değişim nesirde yenileşmeye yardımcı olmuştur. Çoğu soru-cevap tarzında düzenlenen bu risâlelerde Şîilik, fıkıh ve hadisin yanı sıra Sünnilik, Bâbilik, Bahâilik, Şeyhîlik ve Hristiyanlığın reddi konuları işlenmiştir. Kaçarlar devrinde yazılan önemli risâleleri arasında, Feth Ali Şah'ın yenilikçi vezirlerinden Kâimmakâm-ı Ferâhânî'nin 1803'te başlayan ve yıllarca süren İran-Rus savaşları dolayısıyla cihad bilincini uyandırmak için kaleme aldığı, *Cihâdiyye-i Kebîr* adıyla bilinen *Risâle-i Ahkâmü'l-cihâd ve Esbâbü'r-reşâd* ile bunun özeti olan *Risâle-i Cihâdiyye-i Şağîr* sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, tür.yer.; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I-II, tür.yer.; Rypka, *HIL*, s. 462, 464, 465, 466, 467, ayrıca bk. tür.yer.; Bahâr, *Sebkşinâsî*, Tahran 1349 hş./1970, I-III, tür.yer.; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350 hş./1971, I-II, tür.yer.; Rızâzâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İran*, Şîraz 1352 hş./1973, tür.yer.; Zebîhullah Safâ, *Muhtaşarî der Târîh-i Tahavvül-i Nazm u Neşr-i Pârsî*, Tahran 1353 hş./1974, tür.yer.; Muhammed İstîlâmî, *Berrest-yi Edebiyyât-ı İmrûz-i İran*, Tahran 2535 şş./1976; a.e.: *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar), Ankara 1981, tür.yer.; Muhammed Emîn Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995, tür.yer.; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), VII, 10585; Munibur Rahman, "Risâla; 2. In Persian", *Eİ²* (İng.), VIII, 539-544; Hamîde-i Hücetî, "Risâle", *Ferhengnâme-i Edebi-i Fârsî* (nşr.

Hasan Enûşe), Tahran 1376 hş., II, 630-634; Mehmet Kanar, "İran (Modern İran Edebiyatı)", *DİA*, XXII, 424-427.

MEHMET KANAR

□ TÜRK EDEBİYATI. Sözlüklerde "bir konuya, bir ilme ve fenne dair muhtasar eser" diye tanımlanan risâleyi Kâtib Çelebi, "bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki neticeyi ortaya koyan kısa metin" şeklinde tarif eder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 840). Kelime Türkçe'de belirli aralıklarla yayımlanan gazete ve dergi mânasına da (risâle-i mevkûte) kullanılmıştır. XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da aylık olarak neşredilen *Risâle-i Fenn-i Baytarî*, *Risâle-i Mevkûte-i Bahriyye*, *Risâle-i Mevkûte-i Harbiyye* gibi dergiler yanında on beş günde bir çıkan *Risâle-i Mûsikîyye* adlı bir mecmua da yayımlanıyordu. Osmanlılar'da hacmi küçük ilmi eserlerin yaygın bir şekilde risâle olarak adlandırıldığı görülmekte, bu durum kütüphane kataloglarında rağbet gören bir uygulama olarak günümüzde de sürmektedir. Buna karşılık "sürelî yayın" anlamı zamanla ortadan kalkmıştır. Müelliflerin genellikle bir tek meseleye dair düşüncelerini ifade etmek için "risâle-i mahsûsa" adı verilen çalışmalar kaleme aldıkları bilinmektedir. Ancak zamanla birden fazla konuya yer veren daha hacimli risâleler de ortaya çıkmıştır. Osmanlı kültüründe ilk dönemlerden başlayarak çeşitli konularda kaleme alınmış bu türdeki eserlerden çok zengin bir birikim oluşmuştur (bu çalışmalarla ilgili bir liste için bk. a.g.e., I, 840-910; *İzâhu'l-meknûn*, II, 432-439; Osmanlı müelliflerinin risâleye verdikleri önem ve kaleme aldıkları eserlerin çokluğu hakkında, Ahmed Remzi Dede tarafından hazırlanarak Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'ne ilâve edilmiş bulunan "Miftâhu'l-kütüb" kısmındaki liste de yeterli bir fikir vermektedir; III, 61-69).

Yazma eser kütüphanelerinin en zengin bölümlerinden birini risâleler ve bunların bir araya getirilmeleriyle oluşturulan mecmûatü'r-resâiller teşkil etmektedir. Ancak tanınmış kişilere ait olanların dışındaki risâlelerin birçoğunun henüz bütünüyle literatüre girmediğini söylemek mümkündür. Kataloglarda bir tek kitap gibi gösterilen bazı çalışmaların aslında çeşitli risâlelerden meydana geldiği ve sadece ilk risâlenin adına bakılarak kayda geçirildiği bilinmektedir. Vakıf kütüphanelerinin katalogları sayılabilecek kitap listeleri ve defterlerinde risâleler hakkındaki ilk bilgiye, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 959 (1552) yılında hazırlandığı anlaşılan "Def-

ter'ül-kütüb"ün başındaki "Kânûnü'd-defter ve şevâzihî" (kitap katalogu hazırlamanın kuralları ve bunların istisnaları) başlığını taşıyan bölümde rastlanmaktadır. Burada, birden fazla risâle ihtiva eden yazmaların (mecmûatü'r-resâil) müellif ve muhteva itibarıyla en muteber risâlenin ait olduğu konu başlığına göre tasnif edilmesi esası getirilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Nuruosmaniye Kütüphanesi'nin katalogunda konu başlıkları belirlenirken mecmûatü'r-resâiller ilk defa ayrı bir bölümde toplanmıştır. Üsküdar Selimiye Nakşibendî Dergâhı'ndaki kütüphanenin 1836'da hazırlanan katalogunda da mecmualar müstakil bir bölümde toplandığı gibi her birinin içindeki risâleler muhtevalarına göre ayrı ayrı kaydedilmiştir. Devr-i Hamîdî defterlerinde bu usul gelişerek devam etmiştir. Fehmi Ethem Karatay'ın hazırladığı *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katologu*'nda risâle ve mecmualar "Mütenevvi Risaleler Mecmuaları" başlığı altında verilmektedir (İstanbul 1961, II, 307-364).

Risâle zamanla gelişerek kitap telif türü haline dönüştüğünde başta hadis, fıkıh, tefsir gibi dinî ilimler olmak üzere astronomi, matematik, tıp ve müzik gibi fen ilimleriyle edebiyat, belâgat ve aruz gibi alanlara ait farklı konuların ele alındığı bir çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Osmanlı telif geleneğinde risâlelerin Arapça, Farsça, Türkçe gibi tek bir dil yanında bu dillerden ikisi veya üçüyle kaleme alındığı, sayı, konu ve muhteva itibarıyla diğer müslüman toplumlarındaki gibi zengin olduğu görülmektedir. Bu eserlerin adlandırılmasında her üç dilin kullanılması yaygın olmakla birlikte Türkçe risâlelerin başlıklarında Farsça terkipler rağbettedir. İlmî ve dinî konulardaki erken devir örnekleri Arapça adlar taşıdığı gibi bu dille de yazılmışlardır. Nitekim Ali Kuşçu, *Risâle fi'l-hisâb* adıyla Farsça yazdığı bu çalışmasını esas alarak Arapça hazırladığı *er-Risâletü'l-Muhammediyye* adlı eserini Fâtih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Muslihuddin b. Sinân tarafından iki ayrı madenden yapılmış bir kabın, şeklini bozmadan bu madenlerin hangi oranlarda birleşiminden meydana getirildiğini anlatmak üzere kaleme alınan Arapça *Risâle-i Eflâtûniyye*, ilmî risâlelerin Arapça yazılması geleneğini göstermesi yanında bazan adlandırma da tanınmış bir isme izâfe yolunu da ortaya koymaktadır. Fen bilimleri ile ilgili risâlelerin Türkçe olanlarına Hassa hekimbaşılarının Hayâtîzâde Mustafa Feyzi Efendi'nin beş risâleden meydana geldiği için

Hamse-i Hayâtî adıyla anılan *Resâilü'l-müşîye li'l-emrâzi'l-müşkile* adlı risâleleri örnek gösterilebilir. Ayrıca Kadîzâde-i Rûmî, Mîrim Çelebi gibi birçok Osmanlı âlimi tabîi ve riyâzî ilimlere dair çok sayıda risâle kaleme almıştır. Burada Müeyyetzâde Abdurrahman Efendi'nin risâlelerinden de söz etmek gerekir.

İlmî ve dinî konularda yazılan risâlelerin ekseriyetle mensur olmasına karşılık edebiyat ve sanata dair risâleler çoğunlukla manzum-mensur karışık olup Farsça ve Türkçe kaleme alınmıştır. Nitekim Yunus Emre'nin nasihatî dair eseri manzum olup *Risâletü'n-nushiyye* adını taşır. Latîfî'nin *Evsâf-ı İstanbul* isimli şehrengizi manzum ve mensur karışık olarak telif edilmiştir. Kalkandelenli Fakîrî'nin, devrindeki mesleklerden bahsettiği için sosyal açıdan da önemli olan *Risâle-i Ta'rîfâtı* da mesnevi şeklinde yazılmış bir şehrengizdir.

Başlangıçta Şark müzikisi nazariyatı hakkındaki eserlerin çoğu Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınmış risâlelerden oluşmaktaydı. Bu bakımdan tür içinde müzik risâlelerinin en erken örnekler olarak ayrı bir yeri vardır. Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin risâle kelimesiyle başlayan isimler taşıyan müzik konusunda sekiz eseri bilinmektedir. Osmanlı müellifleri de üç dilde müzik risâleleri kaleme almıştır. Bunların ilki XV. yüzyılda Kırşehirli Nizâmeddin b. Yûsuf Dede'nin Farsça kaleme aldığı, fakat günümüze 873'te (1469) istinsah edilmiş Türkçe tercümelerinin ulaştığı *Risâle-i Mûsîkî*'dir. Bunu Ahmedoğlu Şükrullah Çelebi'nin edvar kitaplarından Türkçeye çevirerek hazırladığı *Risâle-i Mûsîkî*'si takip eder. Fethullah eş-Şîrvânî'nin Fâtih Sultan Mehmed'e sunduğu Arapça *Risâle fi 'ilmi'l-mûsîkî (Mecelle fi'l-mûsîkî)*, Lâdikli Mehmed Çelebi'nin yine Arapça *er-Risâletü'l-fethiyye*, Kadîzâde Tîrevî'nin *Mûsîkî Risâlesi* ve Ahîzâde Ali Çelebi'nin Farsça *Risâletü'l-mûsîkî fi'l-edvâr*'ı dönemin tanınmış risâlelerindendir. XVI. yüzyıldan itibaren müzik nazariyatı kitaplarının isimlerinde risâle yerine daha çok "edvâr" kelimesinin kullanıldığı, güfteleri toplayan eserlerin ise genel olarak "mecmua" başlığını taşıdığı görülmektedir.

Diğer sanat dallarında kaleme alınmış az sayıdaki risâlelerden biri ebru konusunda bilgi veren, müellifi bilinmeyen *Tertîb-i Risâle-i Ebrî*'dir. Buna Mimar Sinan'ın yaptığı binaların listesinden ibaret olan *Risâle-i Mî'mâriyye*'yi eklemek mümkündür. Lâlezârî nisbesiyle tanınan ve III. Ahmed döneminde çiçekçiler şeyhliği yapan Mehmed Efendi, iyi bir lâlelin nasıl yetiş-

tilireceğini anlatmak üzere *Risâle-i Lâle el-müsemma bi-Mîzânî'l-ezhâr* adıyla bir eser kaleme almıştır.

Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinden itibaren Osmanlı literatüründe tasavvufî konulara dair risâleler de kaleme alınmıştır. İsmâil Ankaravî'nin pek çok risâlesi özel adlar taşımakla beraber *Risâle-i Usûl-i Tarikat-ı Mevlânâ*, *Risâle-i Uyûn-ı İsnâ Aşere*, *er-Risâletü't-tenzîhiyye fi şe'ni'l-Mevleviyye* gibi risâleleri de mevcuttur. Bu son eserin de içinde bulunduğu, kısaca "semâ ve devran risâleleri" adıyla sadece bu konuyu ele alan örnekler arasında tasavvufî pek çok risâlenin de müellifi olan Niyâzî-i Mîsrî'nin Arapça *Risâle fi devrânî's-sâfiyye*'sinin ayrı bir yeri vardır. Zenbilli Ali Cemâlî, Sünbül Sinan, Şeyhülislâm Ali Çelebi, Abdülahad Nûri, Kalender Efendi, İştîplî Nûri Dede, Ömer Fuâdî, Safranbolulu Hacı Evhad Şeyhi Seyyid Hüseyin, Haydarzâde Fevzi Mehmed Kefevî, Şeyh Sırrı Abdülkâdir ve Kadîzâde Mehmed Efendi gibi şahsiyetler de semâ ve devran risâlesi kaleme almıştır. Farklı adlarla pek çok risâle yazan Müstakimzâde'nin *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*'si Bayrâmîliğin tarihi için önemli eserlerden biri olduğu gibi *Risâle-i Tâciyye*'si de tarikat taşlarına dair bilgi veren, sanat bakımından da değerli bir eserdir.

Risâle türünün önemli bir kısmını Osmanlı devlet teşkilâtı hakkında kaleme alınmış siyasetnâmeler teşkil eder. Bunların başında Sadrazam Lutfî Paşa'nın *Âsaf-nâme*'si gelir. Bu alanda tanınmış diğer bir isim Koçi Bey'dir. Onun devlet idaresinin aksayan yönlerine çare bulmak için kaleme alıp IV. Murad'a sunduğu eseri *Risâle-i Koçi Bey* adını taşımaktadır. Ancak Koçi Bey'in yeterince üzerinde durulmamış bir çalışması daha vardır. Koçi Bey'in, Sultan İbrâhim'in tahta geçmesinden dokuz yıl sonra onun isteğiyle bir araya getirdiği bu risâleleri padişaha ilk cûlûs yılı içinde sunduğu arzları meydana gelmektedir. Belli bir ismi olmayan eser, devlet mekanizmasının işleyişi ve saray teşrifatıyla ilgili konulara yer vermesinden dolayı günümüzde "Teşkilât Risâlesi" diye anılmaktadır. İbrâhim Müteferrika'nın 1726'da bir matbaa açılmasının gerekliliğini anlatmak için kaleme aldığı ve Damad İbrâhim Paşa'ya takdim ettiği *Vesiletü't-tibâa* adlı risâle ise (İstanbul 1141, *Vankulu Lugatı*'nın başında) başka örneklerde de görüleceği gibi kelimenin bazan "lâyiha" mânasına kullanıldığını göstermektedir. Tarih risâleleri arasında önemli bir yeri olan bir diğer eser Koca Sekbanbaşî'ya ait ol-

duğu söylenen, Nizâm-ı Cedid'i savunma amacıyla yazılmış *Hulâsatü'l-kelâm* olup *Koca Sekbanbaşı Risâlesi* adıyla bilinmektedir. Cumhuriyet devrinde kaleme alınmış, risâle adını taşıyan eserlerin en meşhuru Said Nursi tarafından 1926-1949 yılları arasında hazırlanan *Risâle-i Nûr Külliyyatı*'dır. *Sözler, Mektûbât, Lem'alar, Şualar* adını taşıyan dört eserde toplanmış 130 parçadan oluşan bu külliyyat, aynı zamanda türün mektup şeklinden geçişlere uğradığı değişiklikleri de aksettiren önemli bir örnekler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Müneccim, *Risâle fi'l-mûsikâ* (nşr. Yûsuf Şevki), Kahire 1976, s. 189; *Keşfü'z-zûnûn*, I, 840-910; *Osmanlı Müellifleri*, III, 61-69; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 34-35, 49, 204-205; ayrıca bk. İndeks; *İzâhu'l-meknûn*, II, 432-439; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, I, 162, 170, 197, 262, 290, 495; Özege, *Katalog*, IV, 1466-1483; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 218, 230, 234; a.mlf., "Katalog", *DİA*, XXV, 25-27; Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Musiki Risâleleri* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38-62; a.mlf., "Kindî, Ya'kûb b. İshak", *DİA*, XXVI, 58-59; Hasan Duman, *Başlangıçtan Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1828-1928*, Ankara 2000, II, 704-706; Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*, İstanbul 2005, bk. Dizin; Pakalın, III, 50; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), VII, 10585; "Risâle", *TDEA*, VII, 336-337; Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, VII, 22-23; Cemil Akpınar, "Fethullah eş-Şirvânî", a.e., XII, 466; Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", a.e., XXVI, 146-148; Kemal Beydilli, "Matbaa", a.e., XXVIII, 107; Rıza Kurtuluş, "Matbaa", a.e., XXVIII, 110; a.mlf., "Mektup", a.e., XXIX, 16-17; Turgut Kut, "Matbaa", a.e., XXVIII, 112; Tahsin Özcan, "Mehmed Efendi, Lâlezârî", a.e., XXVIII, 456; Nebi Bozkurt, "Mektup", a.e., XXIX, 13-14; İsmail Durmuş, "Mektup", a.e., XXIX, 14-16; M. Orhan Okay, "Mektup", a.e., XXIX, 17-18; Ahmet Yilmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", a.e., XXXII, 114.

MUSTAFA UZUN

er-RİSÂLE

(الرسالة)

Ebû Hanîfe'nin

(ö. 150/767)

akaide dair risâlesi.

Tam adı *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ 'Osmân el-Bettî 'âlimi ehli'l-Başra*'dır. Baş tarafında yer alan, Hüsameddin Hüseyin b. Ali es-Sıgnakî ile başlayıp Ebû Yûsuf ile İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye varan rivayet zinciri on dört kişiyi içermektedir. Risâle İbnü'n-Nedîm, Şehfûr b. Tâhir el-İsferâyînî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî ve Bezzâzî gibi birçok âlimin yanı sıra Kâtib Çelebi, İs-

mâil Paşa, Carl Brockelmann ve Fuat Sezgin tarafından Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmiştir. Diğer risâleleriyle birlikte Ebû Hanîfe'nin bu risâlesini kelâm kitaplarındaki tertibe göre düzenleyip şerheden Beyâzî-zâde Ahmed Efendi, risâlenin tamamına Yûsuf b. Ali el-Cürcânî'nin *Hizânetü'l-ekme*'nin sonlarında ve Nâtrî'nin *el-Ecnâs*'ında Ebû Hanîfe'ye nisbet edilerek yer verildiğini nakleder (*İşârâtü'l-merâm*, s. 22). Hatîb el-Bağdâdî, adlarını belirtmemekle birlikte Ebû Hanîfe'nin bazı eserler telif ettiğini bildirir (*Târîhu Bağdâd*, XIII, 338, 342). Bezzâzî, Taşkoprîzâde ve Zebîdî bunu teyit ederek Ebû Hanîfe'yi kendi mezheplerinden göstermeye çalışan Mu'tezile'nin ona ait hiçbir eser bulunmadığını, *Risâletü Ebî Hanîfe* ile diğer dört risâlenin Ebû Hanîfe el-Buhârî'ye ait olduğunu öne sürdüklerini, bunu da sözü edilen eserlerin kendi mezheplerine karşı görüşler ihtiva ettiği için yaptıklarını söyler. Schacht'ın, *el-Âlim ve'l-müte'allim*'in Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmesinin yanlış olduğunu ileri sürerken dayandığı delillerden biri de ona izâfe edilen *el-Fıkhü'l-ebşaf* ile *er-Risâle*'nin üsluplarının farklı oluşudur, dolayısıyla Schacht *er-Risâle*'nin İmâm-ı Âzam'a ait olduğunu kabul etmektedir (bk. bibl.). Muhammed Eyyûb Ali, *er-Risâle*'nin Ebû Hanîfe'nin telif tarzında vücut bulan tek kitabı olduğu görüşünü savunur (*'Akide-tü'l-İslâm*, s. 105). Bu konuda araştırma yapan Ulrich Rudolph'un da benzer bir kanaat taşıdığı görülmektedir (*al-Mâturidi*, s. 31). *er-Risâle*'nin râvi zinciri içinde yer alan Alâeddin es-Semerkindî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Nusayr b. Yahyâ el-Fakîh gibi meşhur şahsiyetlerin *el-Fıkhü'l-ekber*'in de râvilerinden olması (*DİA*, XII, 544) söz konusu risâlenin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen akaide dair beş eserin üslupları arasında değişik müellifler tarafından yazıldıklarını gösterecek derecede farklılıklar göze çarpmamaktadır. Bu eserlerde yer alan görüşler de birbirini destekleyici ve tamamlayıcı niteliktedir.

Dört beş sayfadan oluşan *er-Risâle*'nin muhtevasını giriş, iki bölüm ve netice olarak ele almak mümkündür. Eser, Hz. Peygamber'in ve ashabın mektuplarında görüldüğü gibi besmeleden sonra mektubu gönderenle gönderilen kişinin isminin kaydedilmesi, selâm, Allah'a hamd ve senâ ile başlar. Allah'a karşı saygılı ve itaatkâr olma öğüdünün ardından muhatabın kendisine yazdığı mektubun konusu zikredilir ki bu, Ebû Hanîfe'nin Mürcie'den olduğu ve müminin dalâlette bulunabileceği

kanaatini taşıdığı şeklindeki şâyiadan ibarettir. Daha sonra Kur'an'ın getirdiği, Resûl-i Ekrem'in davet ettiği ve ashabın izlediği yolun dışında kalan her iddianın kaçınılmazı gereken bir bid'at olduğu belirtilir.

Birinci bölüm eserin ana konusunu teşkil eden iman-amel münasebetine ve dolayısıyla amelde eksiği olan müminin (mürtekeb-i kebîre) imandan çıkmış sayılacağı konusuna dairdir. Ebû Hanîfe, Kur'an'ın iman esaslarından başlamak üzere tedricen nâzil olduğunu, amele dair âyetlerin daha sonra geldiğini hatırlatarak imanla amelin ayrı hüviyetlere sahip bulunduğunu belirtir. Kur'an'da dalâlet kavramının "bilgisizlik" mânasında müminlere de nisbet edildiğine, iman esaslarını tasdik etmekten doğacak hidayetle farzları tasdik etmekten oluşacak hidayetin bir tutulamayacağına dikkat çeker. Ayrıca Hz. Ömer ile Hz. Ali için "emîrü'l-mü'minin" unvanı kullanılır. Halbuki bütün müminlerin farzların tamamını yerine getirdiklerinin düşünülmesi imkânsızdır. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan arasında meydana gelen savaşta her iki grubun da haklı (hidayet üzere) olduğunun söylenmesi mümkün olmadığına göre nasıl bir hüküm verileceği sorulur, bunun yanında Hz. Ali'nin Muâviye taraftarları için "mü'minin" dediği hatırlatılır. Bu tür istidlâllerden sonra mesele şöylece özetlenir: İman etmenin yanında bütün dinî görevleri yerine getiren kimse cennetliktir; imanı da ameli de terkeden kimse cehennemliktir; iman etmekle birlikte amelde eksiği kalan kimse imandan çıkmış sayılmayıp böylesinin durumu Allah'ın adl veya lutuf sıfatlarının tecellisine bağlıdır. Allah dilerse bir süre azap eder, dilerse affedip doğrudan cennete koyar. Risâlenin ikinci bölümünde başta Hz. Ali olmak üzere ashop ve tâbiinden bazı kimselerin isimleri zikredilir ve onların da söz konusu edilen meselede aynı kanaati taşıdıkları belirtilir. Ebû Hanîfe, ikinci bölümün sonunda kendisinin de aralarında bulunmakla itham edildiği Mürcie'ye temas eder ve, "Mütedil yolu tutup sünnete bağlı olan kimselerin doğruları söylemeleri sebebiyle kindar insanlar tarafından Mürcî diye itham edilmesinde kendilerinin ne kabahati olabilir?" diye sorar. Eser, kendisine soru sormak suretiyle bu risâlenin yazılmasına vesile olan Basra âlimlerinden Osman el-Bettî'ye iltifat niteliğinde birkaç cümle, selâm, dua, Allah'a hamd, resûlüne salavatla sona erer.

er-Risâle, ashop döneminden itibaren belki de ilk defa tartışılmaya başlanan iti-